הקדמה

לכרך מאמרים זה לציון יום הולדתו ה־75 של פרופ׳ ירמיהו יובל נבחרה הכותרת ״הפילוסוף במרחב הציבורי״. לא בחרנו בכותרת זו מפני שהיא מקפלת בחובה את כל תחומי ההגות והיצירה שבהם עסק פרופ׳ יובל במפעלו המחקרי רב־השנים, או מפני שהיא מתארת במדויק את המכנה המשותף למאמרים המכונסים בכרך חגיגי זה; היא נבחרה מפני שהיא לוכדת, לטעמי, את ייחודו הבולט של יובל כפילוסוף המעורב בשדה התרבותי והפוליטי שבו הוא חי ופועל. בולטותה של תכונה זו עולה כבר ממבט מהיר בביוגרפיה האינטלקטואלית של יובל, שבה שוכנים זה לצד זה מחקריו המעמיקים – ועם זאת הנגישים להפליא – בהגותם של קאנט, הגל, שפינוזה, או ניטשה, לצד מאמרים פובליציסטיים ומשדרי טלוויזיה על סוגיות השעה הבוערות בציבוריות הישראלית ובעולם היהודי; ייסודו וניהולו של מכון מחקר, מכון שפינוזה בירושלים, בצד הוראתו רבת־השנים באוניברסיטה העברית בירושלים ובניו־סקול שבניו־יורק; תרגומן של יצירות מופת פילוסופיות, דוגמת ה׳אתיקה׳ לשפינוזה, לעברית (מפעל שיתווסף לו בקרוב גם תרגום ׳ביקורת התבונה הטהורה׳ לקאנט), בצד עריכתה של אנציקלופדיה בת חמישה כרכים, ׳זמן יהודי חדש׳, המשרטטת את קוויה של תודעה יהודית חדשה.

טבען של רשימות ביוגרפיות שהן מועילות בארגונן הכרונולוגי של מגוון פעילויותיו של אדם, אך חסרות התכונה הקושרת את המגוון המתואר לכדי סיפור לכיד. ישנן זיקות הדדיות עמוקות בין הפעילות המחקרית הטהורה של יובל והתֵמות שהיא חוקרת לבין פעילותו במרחב הציבורי. נכון, לא תמיד קל להבחין בזיקות אלו, אך יובל משאיר לקוראיו לאורך כתביו ופעילויותיו השונים עקבות, ברמות שונות של מובהקות, המאפשרים לזהותם ולשחזר באמצעותם אותן זיקות. נדמה שהעקבות הברורים ביותר מופיעים בנאום שנשא במעמד קבלת פרס ישראל בפילוסופיה לשנת 2000. ״אני בא מעולם הפילוסופיה״, אמר, ״שבו מושג התבונה הוא מרכזי; אבל הרבה מעבר לזה, למושג התבונה יש תפקיד מכונן בעצם בניינה של התרבות שלנו – של עולם המחקר, ההגות, המשפט, החברה, וגם של הדת העילית והאמנות. התבונה בגלגוליה ובפרצופיה השונים בנתה גם את העולם הרומי־הלני העתיק, גם את ימי הביניים ובמידה ניכרת את הרנסאנס וגם – בעיקר – את העולם המודרני שצמח מאז״. המעמד הציבורי שבו נאמרו הדברים יחד עם כוונת מחברם לספק לשומעיו ״דין וחשבון על מצבה של התבונה״ מנכיחים פעולה מובהקת במרחב הציבורי. ההצהרה החד־משמעית על המקום שממנו בא נושא הדברים, יחד עם הקביעה הברורה על טיבה ההיסטורי המכונן ומעצב העולם של התבונה האנושית, מספקות מעין הגדרה למשמעותה של הפילוסופיה ולתפקידו של הפילוסוף.

אפשר היה להראות כיצד עקבות בולטים אלה יכולים לשמש אותנו להתחקות אחר מפעלו הפילוסופי של יובל על היבטיו התיאורטיים, כמי שחוקר את ביטוייו וצורותיו המגוונים של מושג התבונה כפעילות מעצבת עולם; אך גם לאפשר לנו להבין את פעילותו האינטלקטואלית הציבורית הענפה של יובל כניסיון עיקש ומתמשך להיות מעורב בפועל בפעילות עיצוב זאת ובכך להתנגד לעמדה הרווחת של הפילוסוף, הבוחר בעמדתו של הצופה מהצד, זה המצהיר על אי־מעורבותו כתנאי הכרחי לעצם אפשרותה של פעילותו הפילוסופית. לממש אפשרות זאת במלואה תהיה משימה נכבדה שתתבע ממני הרבה מעבר למה שאוכל להציע בהקדמה קצרה לכרך חגיגי זה. אך גם מבט חטוף, ולא מספק ככל שיהיה, על תֵמות היסוד שבהן עוסקים כמה מכתביו התיאורטיים החשובים של יובל ינכיחו את האופן הייחודי של הבנתו את מושג התבונה האנושית בגלגולה המודרני.

אם נביט למשל במחקרו פורץ הדרך בחקר קאנט – 'קאנט והפילוסופיה של ההיסטוריה' – יובל מראה לנו כיצד יש לקרוא את חיבוריו ההיסטוריים־פוליטיים כחלק בלתי נפרד משיקוליו השיטתיים והתיאורטיים של קאנט ובכך לאפשר לנו את הבנתו של מושג תבונה מעובה ורב־ממדי. האם את מחקריו המקוריים על שפינוזה, ועל התודעה האנוסית, בספרו הידוע 'שפינוזה וכופרים אחרים', ובזה שפורסם לאחרונה, *The Other Within: The Marranos*, לא ניתן לראות, למעשה, כטיעון אחד ארוך ומורכב שבו מתחקה יובל אחר מקורותיה ההיסטוריים של התודעה המודרנית, התחקות אחר אותו הרגע שבו הפציע מושג התבונה הייחודי המאפיין אותה? טיעון היסטורי־פילוסופי מורכב זה יכול לשמש אותנו להבין טוב יותר לא רק את תודעתנו העצמית, כבני הזמן המודרני, אלא גם את המסגרת הפרשנית שדרכה יש להבין את אופן הקריאה של יובל בהיסטוריה של הפילוסופיה.

נדמה לי ששאלת הזיקה בין תולדותיו של מושג התבונה לגילומיו ההיסטוריים הקונקרטיים בכתביו של יובל מקבלת מענה, אמנם עקיף וכללי, בחלק ניכר מהמאמרים המקובצים יחד בכרך זה. בחרנו לחלק את המאמרים, גם בחלק העברי וגם בזה האנגלי, לשתי קבוצות. על האחת נמנות מסות שדנות במגוון סוגיות שבהן עסקו כמה מדמויות היסוד בתולדותיה של הפילוסופיה, דמויות שהיו במרכז עניינו המחקרי של יובל, בעיקר זו של העת החדשה. הקבוצה האחרת כוללת מסות שעוסקות בתֵמות או במושגים שמשתייכים לתחום הדיון על אודות הפוליטי. המאמרים, שנכתבו מקצתם על ידי עמיתיו של יובל מהקהילה הפילוסופית בארץ ובחו"ל, ומקצתם על ידי תלמידיו בעבר ועמיתיו בהווה, משקפים היטב, כל אחד בדרכו, את הניסיון לחשוב את מערך הקשרים הסבוך המתקיים בין מחשבה על אדם ועולם לבין פעולה במרחב החברתי־היסטורי.

משמעותית בעיני העובדה שאף שלכרך חגיגי זה לא נקבעה מראש מסגרת תמטית שהיו מחויבים לה מחברי המאמרים, בכל זאת מרביתם בחרו לכתוב על העניין

עצמו – על אותו נושא, החורג מעבר לדיון ישיר גרדא במאמר, בטיעון, או בספר מסוים של יובל, ושנוגע בליבת העניין עצמו – דהיינו באופן שבו מבין יובל את טעמו ואת עצם מהותו של העיסוק הפילוסופי.

אפשר היה, גם כאן כמו קודם, להראות בהרחבה כיצד כל מאמר בנפרד נוגע בייחוד מפעלו הפילוסופי של יובל, אך גם כאן בחרתי מפאת קוצר הירייעה להראות זאת בקצרה בנוגע לשני מאמרים המאפיינים את הקובץ. מנחם ברינקר, במאמרו "סרטר על דיכוי ואלימות", בוחן את טיבו של היחס שבין שיקול הדעת האונטולוגי, המדריך את סארטר ב'ישות והאין', והימנעותו מהרחבתו לתחום הפעולה האנושית. השאלה אם אפשר לגזור אתיקה מן האונטולוגיה האקסיסטנציאליסטית הטרידה את סרטר כל חייו. ברינקר עומד במאמרו על מתח זה ובוחן את אופני התמודדותו של סארטר עמו לאורכה של הביוגרפיה האינטלקטואלית שלו, על טלטלותיה השונות, הן הפילוסופיות והגותיות והן אלו האידיאולוגיות והפוליטיות, בלי שיצליח להפיגו ולספק תשובה ל"שאלה הארורה" שליוותה אותה. במאמרו של אקסל הונת, המוקדש להצגת הגותו של הפילוסוף ההונגרי, ממוצא יהודי, אורל קולנאי, אפשר לזהות את השימוש באותה טכניקה של טיעון ותיאור, האופיינית ליובל, שבה משולבים יחד מנימוקים עקרוניים טענות פילוסופיות מצד אחד וניתוח של ההקשר ההיסטורי שבו הן מועלות מצד שני. במאמר, שמוקדו הצגת ניתוחו הפילוסופי של קולנאי את טבעם של רגשות מעוררי דחייה, מתנה הונת את עצם הבנת "יסוד הפרויקט הפילוסופי של קולנאי" בהבנת ייחודה של התפתחות זהותו האינטלקטואלית של האיש קולנאי.

למלא את התפקיד של פילוסוף במרחב הציבורי היא משימה מורכבת ולא פשוטה לפילוסוף; לא רק לפילוסוף הרואה את החתירה לאמת כמשימתו העליונה, כזו המגדירה אותו כפילוסוף, אלא באותה מידה לפילוסוף הטוען בלהט שאמת כזו איננה בנמצא. מחויבות לפעולה במרחב הציבורי כרוכה בהכרה המתוחה בתודעתו של הפילוסוף בין התביעה המתמדת לחתירה לבירור האמת לבין ההכרה שתנאי מימושה של אותה אמת, במרחב החברתי־היסטורי, יהיו תמיד גם אלו שיחשפו את האשליה ההכרחית הכרוכה באפשרות השגתה ומימושה של האמת. הדרך החיובית שבה אפשרית הפגת המתח עבור הפילוסוף, זה המתעקש להישאר ולפעול במרחב הציבורי ומסרב לסגת אל עמדת הצופה הלא מעורב, היא דרך הביקורת. זוהי אותה פעילות פילוסופית בשלה שבה כבר הוטמעו הסכנות שבאשליותיה העצמיות של התבונה אך שעדיין מהווה, מתוקף ההכרח הטמון בה, את הכוח שמניע את הפילוסוף הביקורתי לבחינתו של המרחב הציבורי־ההיסטורי כמקום שבו תמומש התבונה האנושית על פגמיה ומגבלותיה.

הפעולה הביקורתית, כתנועה מתמדת של הפניית המבט הרפלקטיבי מהפנים לחוץ ובכיוון ההפוך מהחוץ לפנים, היא אולי סימן ההיכר הבולט של הפילוסוף הרואה עצמו מחויב לעשייה במרחב הציבורי. אני מרשה לעצמי לקבוע שזהו גם סימן

ההיכר הייחודי המאפיין את עבודתו המחקרית של ירמיהו יובל על היבטיה העיונים והמעשיים גם יחד, כפילוסוף המצויד במבט כפול הנע בתנועה מתמדת פנימה, אל מרחביה של התבונה העיונית, ובו בזמן גם החוצה, אל השדה הנרחב של הפעולה האנושית – זו שהיא תמיד ארעית, תמיד ממוקמת בזמן ובחלל היסטורי קונקרטיים. להיות פילוסוף במרחב הציבורי משמעו לשאת בעול הקיומי, הלא פשוט, של אי־נחת בלתי פוסקת הכרוכה בהיות נגזר לגורל של תנועה מתמדת. לאורך עשרות השנים האחרונות יצאו נשכרות מפירותיה של תנועה אינטלקטואלית מתמדת זו של פרופ׳ יובל גם הקהילה הפילוסופית בארץ ובעולם, אך גם הקהילה הרחבה יותר המהווה את המרחב הציבורי שבו חיים ופועלים כולנו.

כרך מאמרים זה לכבוד פרופ׳ ירמיהו יובל הפך מרעיון ראוי למציאות רק הודות למחויבותם העמוקה ולרצונם הטוב של כמה אנשים שאנו חבים להם את תודתנו והערכתנו. ראשית, כמובן, למחברי המאמרים עצמם שהקדישו מזמנם וממרצם ושבתרומתם האינטלקטואלית אפשרו את פרסומו של כרך זה. שנית, חובה נעימה היא להודות לגב׳ חוה שור, העורכת האחראית של הרבעון הפילוסופי ׳עיון׳, על תרומתה ועבודתה המקצועית הן בגיוס המאמרים והן בעריכתם ובהכנתם לדפוס. ללא יוזמתה, מסירותה, ומקצועיותה של חוה אסופת מאמרים זו לא הייתה מבשילה לכדי הוצאתה לאור. תודה מיוחדת נתונה לפרופ׳ גבריאל מוצקין, ראש מכון ון ליר בירושלים, שתמך ברעיון הוצאתו לאור של ספר זה, ללא שום סייג, למן הרגע הראשון ולא חסך שום מאמץ או אמצעי לקידומו ולהוצאתו לפועל. הערכתנו נתונה גם לד״ר טל כוכבי, העורכת הראשית וראש מחלקת הפרסומים של מכון ון ליר, שבמקצועיות ובסבלנות הובילה את התהליך לסיומו המוצלח, וכן להוצאת הקיבוץ המאוחד על ההפקה המשותפת.

פיני איפרגן